

The background of the cover is an abstract, textured composition. It features a central rectangular area filled with a repeating pattern of blue and yellow crescent shapes, resembling stylized waves or scales. This central area is framed by a light blue border. The overall texture is grainy and painterly.

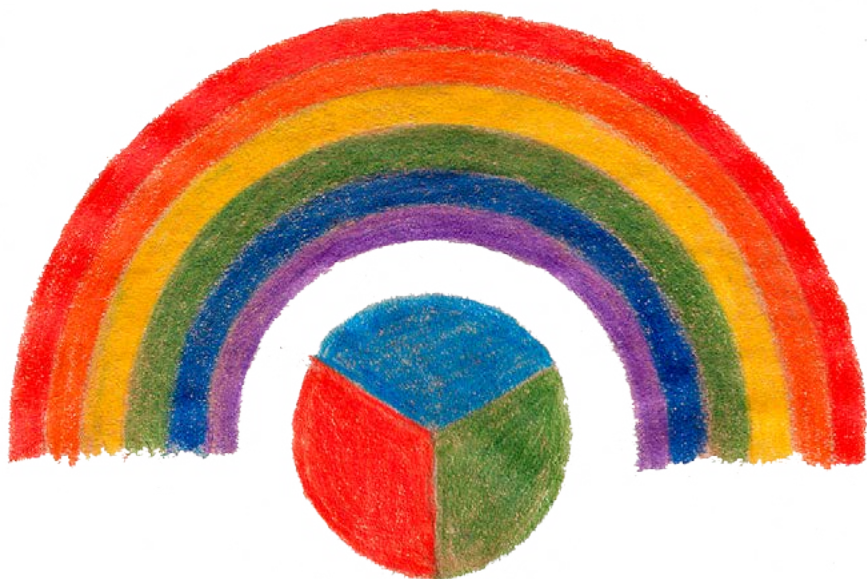
PROČ SE SMĚJEME

Vlastimil Vráblík

PROČ SE SMĚJEME

Psychologie a psychoanalýza humoru,
komiky a ironie

PhDr. Vlastimil Vráblík

Edice pro podporu poznání v oblasti humánních věd

Dokončeno 2010 – Copyright 2012

Všechna práva vyhrazena

EDICE PRO PODPORU POZNÁNÍ V OBLASTI HUMÁNNÍCH VĚD
1. řada

Vlastimil Vráblík

PROČ SE SMĚJEME

Psychologie a psychoanalýza humoru, komiky a ironie

www.patriksilvestr.cz

Vydal ELTISK, vydavatelství a nakladatelství
Mariánské náměstí 63, 688 01 Uherský Brod
www.eltisk.cz
vydavatelstvi@eltisk.cz

Sazba a tisk ELTISK s.r.o. Uherský Brod

Ilustrace a úprava obalu, ilustrace úvodní stránky Andrea Dudková

Vydáno v roce 2015
Vydání druhé

Všechna práva vyhrazena. Tato kniha a ani její části nesmí být rozmnožována tiskem, fotokopíemi, počítačovými datovými soubory, ani jiným způsobem bez předchozího svolení autora.

ISBN 978-80-904705-0-7

OBSAH

Úvod	5
Kapitola I	7
1. Podstata komiky	7
2. Vnímání a smích	8
3. Intenzita komického účinku a její vrchol	8
4. Stupňování komického účinku	9
5. Kvalitativní komická hloubka	12
6. Kvalitativní komická výška	12
7. Techniky komiky	13
8. Hranice a překážky v komice	14
9. Smích u komiky	15
10. Druhy komiky	17
a) Komika pohybu	18
b) Komika charakteru a jednání	21
c) Situační komika	22
11. Definice komiky	22
12. Sekundární asociační pole	26
Kapitola II	28
1. Podstata ironie	28
2. Stupňování ironického účinku	32
3. Smích u ironie	32

Kapitola III	34
1. Podstata humoru.	34
2. Geneze neboli vznik humoru, ironie, grotesky a komiky	40
3. Pohled do psychoanalýzy humoristických druhů.	50
4. Stupňování humoristického účinku	56
5. Smích u humoru	58
6. Škádlení	59
a) negativní škádlení.	59
b) pozitivní škádlení	60
7. Žert	61
8. Šelmovský kousek.	61
9. Špás neboli šprým.	62
10. Vtip	63
Kapitola IV	69
1. Společný model humoristických druhů	69
2. K analýze humoristických děl	70
3. Diagram zástupců humoru.	73
4. Komik, ironik a humorista	75
Kapitola V	84
Souhrnný pohled.	84
Poznámky	86
Literatura	89
Humoristické ukázky z této edice.	95
Popisy k jednotlivým titulům edice.	139

Úvod

V této práci pronikneme do podstaty humoru, komiky a ironie, do psychologie těchto jevů. V životě se často smějeme, ale nikdo nepřemýšlí o tom, proč tomu tak je. Abychom dostali na tuto otázku uspokojivou odpověď, musíme podstatu humoru, komiky a ironie podrobit příslušné analýze. Tato práce slouží jak vědeckému pohledu studentům a literárním odborníkům, tak i široké veřejnosti.

Komika nás doprovází všude v životě, musíme jenom být schopni nahlédnout pod její roušku a zviditelnit ji humorem, o což se hned v úvodu pokusím. Kdysi jsem se vydal na myslivecký ples. Nahodil jsem si zbrusu nový oblek a nádhernou kravatu. Tombola byla opravdu bohatá. Vystavená byla zvěř všeho druhu: bažanti, zajáci a další zvířecí ceny. V mém dětství byla divoká zvířata mým největším koníčkem. Miloval jsem ale jenom živá zvířata. Četl jsem dokonce náruživě časopis „Myslivost“ a řadu podobných knih. Abych podpořil myslivecké sdružení, sáhnul jsem hluboko do kapsy a zakoupil si celou kupu lístků do tomboly. Čas utíkal jako voda. Přišla hodina dvanáctá a s ní vylosování šťastných výherců. U mě se dostavila nepopsatelná úzkost. Modlil jsem se ze všech sil, abych nic nevyhrál. Největší strach jsem měl z výhry divočáka. Měl jsem tenkrát ale opravdu štěstí. Nic jsem díky Bohu nevyhrál.

Zabýváme-li se vážně humoristickou literaturou, tak je nepostradatelné věnovat pozornost i podstatě humoru, komiky a ironie. V humoru, komice a ironii se nachází psychologické a technické zákonitosti, které jsou skryté povrchnímu pohledu a které je možné přivést na světlo pouze důkladnou analýzou. Pokusím se tedy vyvinout souvislou teorii, která bude použita při analýze některých příkladů. Je možno ji však používat všeobecně při analýze humoristické produkce ať textové nebo vizuální. – Povšimneme si pospolitosti a rozdílů u komiky, ironie a u humoru. Pouhá definice nemůže postačit rozsahu tohoto předmětu, poněvadž bere v úvahu pouze jeden aspekt, přičemž existuje celá řada vedlejších podmínek, jako je, abych zmínil alespoň jednu, stupeň soustředění při vnímání komiky, od něhož závisí silně množství uvolněné energie během smíchu.

Tato teorie představuje vertikální systém, který jsem vyvinul na základě humoristických textů a vizuálních vjemů z objektivního pozorování a pomocí introspekce. Introspekce je spolehlivá metoda v oblasti psychologického

bádání, poněvadž jsme jako lidé v základě všichni stejně programováni. Je ale nutné rozlišovat při vyhodnocování zjištěných poznatků mezi konstantními a individuálně-subjektivními prvky. Vycházím z toho, že „svět“ je v našem vědomí zachycen jako pevná norma, která je obsazena určitým obsahem psychické energie. Asociativní cestou jsou zaznamenávány vertikální odchylky, které uvolní na základě buď pozitivního nebo negativního impulsu při vnímání v nervovém systému energie. Pozitivní podnět, jež vyplývá z překročení normy, směřuje nahoru a způsobuje tím zrychlení na nervový systém, negativní podnět, který je vyvolán čímkoliv, což se nachází pod normou, směřuje směrem dolů a způsobuje útlum na nervový systém. V obou případech dochází k produkci energie, jak je tomu i například skrze nadšení nebo uleknutí. Smích je podle toho mimo jiné psycho-mechanický fenomén, který vzniká v součinnosti psychiky a nervového systému.

Pokouším se prozkoumat i kvantitativní stránku komiky, ironie a humoru. S kvalitou se zabývám jenom částečně.

Považoval jsem za důležité osvětlit i z části vztah mezi humoristickou produkcí a její recepcí, což prosvítá v jednotlivých kapitolách. Neschází ani pohled do duše komika, ironika a humoristy. Psychoanalytický pohled jak do podstaty humoru, tak i do duševní soustavy jeho tvůrce a recipienta jsou centrálním aspektem této práce. V závěru se věnuji distribuci postav a jejich konstelací v humoristických dílech, což vytváří specifický účinek na vnímání komiky a humoru u recipienta.

Připojuji na závěr humoristické výňatky ze dvou děl této edice, a sice z humoristického románu „Ozvěny lásky“ a z pedagogického díla „Prameny studánky pedagogické praxe“.

Zvolil jsem pro úvodní stránku symbolický vstup do tohoto díla. Trojúhelníky v kruhu symbolizují dle mé sekundární interpretace jednotlivé složky duše člověka: červená zastupuje nevědomí, zelená podvědomí a modrá vědomí jako barva aktivity konkrétně v tomto díle. Vědomí zde tedy hraje první hlavní úlohu. Při sloučení těchto tří základních barev vzniká barva bílá, která vyjadřuje jednotu lidské duše. Duha je primárním pozitivním symbolem nevědomí dobré budoucnosti člověka, kterou tímto symbolickým aktem přeji jak čtenáři tohoto díla, tak i všeobecně člověku, jemuž by z obsahu této práce mohlo vyplynout i nějaké dobro.

Kapitola I

1. Podstata komiky

Následující osobní zážitek je klíčem k příčinám smíchu u komiky. Podává tedy základní zákonitost: Když jsem setrval v létě roku 1978 v Jižních Tyrolích na dovolené, šel jsem do sousední vesnice, abych si poslechl koncert několika dechovek. Stovky turistů stály kolem silnice, na níž tyto dechové soubory pochodovaly a vyhrávaly v patřičných odstupech. Byly vítány bouřlivým potleskem. Když se docela nečekaně objevila kapela s hudebními nástroji vyrobenými z kořenů stromů a důstojně pochodovala kolem, vyvolalo to u kolemstojících tak srdečný a hlasitý smích, že kuňkání těchto muzikantů nebylo vůbec slyšet. Bylo jenom vidět jak se tito namáhají jako v němém filmu. Na tomto příkladě nacházíme dva z nejdůležitějších bodů, které jsou u smíchu nepostradatelné. Náhlé objevení se kapely s nástroji z kořenů, s jejíž existencí nikdo nepočítal, turisty překvapilo a přimělo k smíchu. Na základě této skutečnosti se můžeme odvážit tvrdit, že **efekt překvapení** tvoří základ smíchu. Efekt překvapení se dostaví pouze tehdy, pokud se to, čemu se smějeme, vymyká rámci zvyklosti. Musíme si taky uvědomit, že zcela nový vjem vyvolá silnější psychický vzruch. Druhou důležitou zákonitostí pro komiku je asociace, to znamená, že nesmí scházet vztah mezi **normou a její odchylkou**. Schází-li, nemůže dojít k žádné asociaci. Komika je zpravidla sice rozpoznána, ale smích se nedostaví. Normální kapely, které jako první kolem procházely, tuto asociaci podporovaly. Z toho lze odvodit, že by nebylo správné definovat „předmět“ komiky jako cizí, to je zcela neznámý element. Toto jsou objektivně subjektivní předpoklady, které mají svůj subjektivně individuální pól v pozorovateli. Jeho reakce na „komický podnět“ je subjektivní. Závisí na jeho schopnosti zrekonstruovat scénu v literatuře tím, že ji vztahuje na svou informaci uloženou v paměti. Toto mu umožní rozpoznat diskrepanci mezi novou informací a informací dřívější.

Čerstvost podložené, to je dřívější informace, zájem a sympatie recipienta k danému „předmětu“ komiky, nebo jeho účast, ať minulá nebo aktuální, v podobném jednání nebo scéně, které odpovídají normě, slouží jako katalyzátor. Jeho nálada však, v níž převládá pozitivní cítění, je pro sklon ke smíchu nepostradatelná.

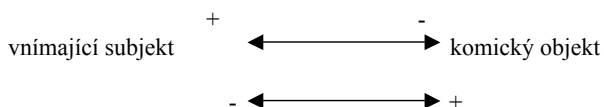

a) Komika pohybu

Komika pohybu je důležitá pro hlubší pochopení komiky všeobecně. Představme si, že dospělý člověk se zapojí s dítětem do hry na honičku. Komiky se zde docílí ve dvou krocích. Při hře se nejdříve odpojí od vážnosti. Je možné pozorovat, že dítě se směje v obou případech, jak honěné, tak i honící. Prozatím se nacházíme ještě na rovině čisté hry. Zpomalí-li ale dospělý své tempo, zatímco utíká za dítětem, a uchová-li dítě své původní tempo, tak se změní hra v dospělém a taky v neutrálním pozorovateli v komiku, která o to více zesílí, čím více zpomalí dospělý své tempo. Zůstane-li dospělý stát a dítě běží přesto stejně rychle dál, dosáhla u dospělého komika vrcholu. Odpojil se totiž ve svém vědomí od této hry a od dítěte. Na tento proces se můžeme dívat jako na znázornění myšlenkových procesů, které probíhají při dekodování komiky. – Zpomalí-li nyní dítě své tempo, poněvadž vidí, že není „pronásledováno“, zdá se, že komika u neutrálního pozorovatele ustupuje. Vyrazí-li ale dospělý, aby ho chytil, komika znovu začíná, tentokrát jako komické zrychlení. Dítě reaguje opožděně, jakož i neutrální pozorovatel, a směje se. Neutrální pozorovatel ale zakusí dva zvenčí přicházející stimuly, komické zrychlení od dospělého a komický útlum od dítěte, na což reaguje smíchem. Tato hra na honičku by byla mnohem zábavnější, kdybychom nahradili dítě myslivcem a dospělého divočkem. Komiku by posilovalo příslušné přepólování norem.

Druhý příklad nám komický stav dále znázorní. Představme si následující scénu: Sedíme na stromě a přehlízíme část nádherné letní krajiny. Před námi leží pole se zralými jahodami. Na toto pole navazuje pole s obilím. Za ním se nachází pás políčka, na němž roste mák, který je chráněn před sýkorkami a jinými ptáky strašákem. Náhle vstoupí do našeho zorného pole „poutník“, zpozoruje jahody a dostane na ně chuť. Poněvadž není kvůli vysokým rostlinám schopen vědět, že se v okolí nikdo nenachází, blíží se k jahodám nanejvýš opatrně a pomalu, což nás rozesměje. Když ale náhle spatří pirátský klobouk strašáka, dá se hbitě na útěk. Opět se smějeme. Pročpak? Rozum je zde roznětkou komiky. Bojácný, pomalý krok poutníka postrádá podle našeho úsudku skutečnou příčinu. Tím tlumil náš rychlý krok, který v našem vědomí doprovázel poutníka, poněvadž snížil tempo normy. Proti tomuto stimulu útlumu, který směřuje dolů, působí stimul zrychlení, který směřuje nahoru a který byl námi vložen do jeho pomalého

chodu, to znamená, že jsme jej v podvědomí tlačili dopředu, což v nás vyvolalo komické „lechtání“. Když se dal na útěk, stimuloval svým výkonem, jež překračoval danou normu, pozitivně naše vnímání, což odpovídalo komickému zrychlení. Do tohoto zrychlení jsme vložili v našem vědomí útlum, v podvědomí jsme jej přitahovali zpět, čímž bylo v nás vyvoláno komické „lechtání“. Toto komické lechtání probíhá zřejmě v oblasti mezi hlavou a lopatkami. U komiky stojí proti sobě vždy nejméně dvě síly. Jedna vychází z objektivní reality komického předmětu, druhá, která jí odporuje, je produktem podvědomí, které se ve své pomocné funkci snaží podpořit vědomí, jež rozpoznalo „nesmyslnost“ komického jevu, a tím se snaží všechno „znormalizovat“.

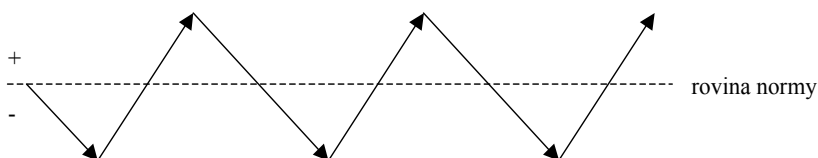
Přítom se hromadí psychická energie.

Jestliže komika nezávisí na rámci normy recipienta, nýbrž na vnitřních souvislostech v humoristickém díle, musí autor recipientovi tyto souvislosti zjevit, od nichž ale odpojí komickou postavu tím, že jí odejme náhled do aktuální situace.

Tuto kapitolu můžeme uzavřít, když si odpovíme na otázku: Proč je běžící trpaslík tak komický? Trpaslík má v sobě vzhledem k jeho negativnímu překročení normy komický útlum. Když utíká, spojí se tento útlum s komickým zrychlením, které je vlastně podmíněno komickým útlumem, takže intenzita stimulu je podstatně zesílena. Dynamika komedie spočívá ve zdařeném spojení zrychlení a útlumu, i když tyto dva faktory nemusí být vždy obsažené v jednom objektu, jak je tomu u našeho trpaslíka. Recipient je pak vystaven rychle se střídajícím komickým stimulům, na něž musí reagovat protichůdně. Trpaslík nám dokázal, že v komice je obsažen i čistě mechanický stimulus, neboť se smějeme i tehdy, když náš trpaslík má smysluplný důvod k běhu. Podařilo se nám tento mechanický stimulus izolovat. Toto nám potvrdí ještě reakce králíka, na něhož Mark Twain s jeho kumpány v humoristickém cestopise „Roughing It“ z legrace vystřelí, aby mu nahnali pořádně strach: „Spustil uši, zvedl ocas, a vyrazil do San Francisca rychlostí, kterou je možné popsat jenom jako blesk a jiskru!“

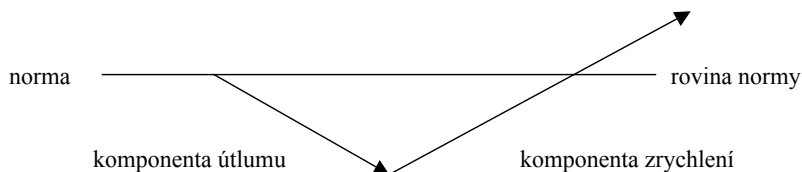
V originále: „He dropped his ears, set up his tail, and left for San Francisco at a speed which can only be described as a flash and vanish!“ (2)

Běží-li někdo před zdánlivým nebezpečím, obdržíme komponentu útlumu skrze jeho strach, který rozpoznáme v tomto „hrdinovi“, a zrychlující komponentu obdržíme skrze jeho útěk. Norma je u běžícího trpaslíka, prchajícího strašpytle, přemoudřelého dítěte a samozřejmě u všech komických jednáních a pohybech současně překračována jak v pozitivním, tak i negativním směru a obsahu. Z této polarity, která se sloučí v komickém objektu a která se setká se svými sloučenými protiklady v recipientu, vyplývá komika a smích.

běžící trpaslík:	(-) malá postava	(+) jeho běh
prchající strašpytel:	(-) strach	(+) jeho útěk
přemoudřelé dítě:	(-) nízké intelektuální očekávání	(+) jeho moudrost

Komickému zrychlení je vždy základem komický útlum:

Čím větší je útlum, tím větší je i zrychlení a opačně. – Komický útlum nepotřebuje ovšem komické zrychlení, poněvadž vyplývá z negativního impulsu, který představuje počátek a základ komiky.

Opakování stejné scény je humoristou často používáno k dosažení komického efektu. Na první pohled se zdá být zvláštní, že opakování působí komicky. Toto spočívá v tom, že jsou v něm obsaženy dva komické stimuly, totiž útlum a zrychlení. Opakování se jeví jako redundantní. Zrychlení vychází z komického objektu a útlum z podvědomí recipienta, který toto opakování vytlačí z vědomí. Zdá se, že hranice nasycení leží u třetího

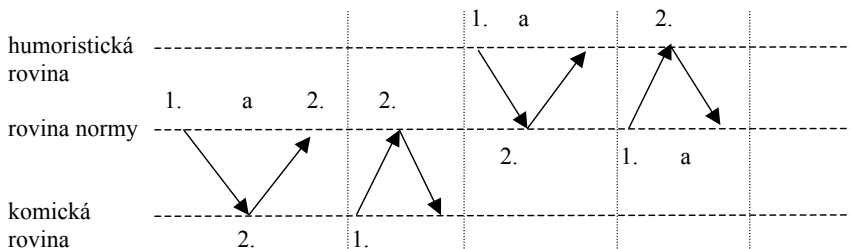
opakování, poněvadž čtvrté se podle mého vědomí v humoristické praxi ve verbální formě vyskytuje zřídka. Setkáváme se s ním častěji u vizuální komiky jednání klaunů, kteří udrží diváky odpoutáním v napětí a neustále se vrací ke svým žertům.

b) Komika charakteru a jednání

Lidský charakter je směsí různých charakterových rysů. Negativní charakterový rys je zpravidla vyrovnán a držen na uzdě komplementárním pozitivním rysem, takže není příliš nápadný. Když ale přesto nadměrně zesílí, izoluje se a osamostatní, začne jednání jednostranně určovat. Dotyčný člověk je tímto izolovaným komickým charakterovým rysem, který je někdy trvalý, někdy pronikne do popředí na základě vnějšího tlaku aktuální situace, veden jako na provázku. Vůle a rozum u něj viditelně ustoupí. Ztratil sebekontrolu. Máme pocit, že komickou postavu ovládá neviditelná moc. Stupňování komického účinku lze dosáhnout tím, že se stane hračkou dvou komických charakterových rysů, přičemž první je obsazen komickým útlumem, druhý komickým zrychlením, a oba v něm vstoupí do vnitřní závislosti. Toto se stane například u lakomce, v němž někdo rozdmýchá ideál štedrosti.

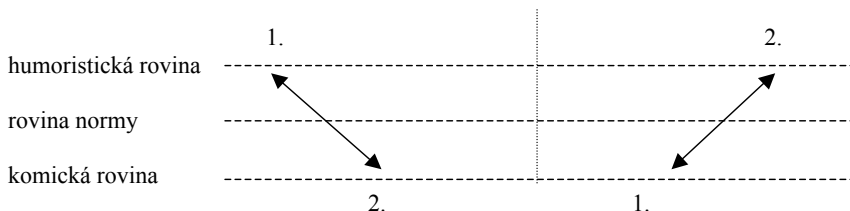
Komika charakteru je sama o sobě neviditelná. Spící člověk prozradí sotva nějaký komický charakterový rys. Komika jednání, která často spadá v jedno s komikou pohybu, je bez komiky charakteru nemyslitelná, neboť je produktem komiky charakteru, takže ji odkryjeme právě skrze komiku charakteru, nebo když komiku charakteru už známe, jsme schopni komiku jednání podle situace anticipovat. Navzájem se osvětlují. Proto je třeba počítat se zvýšením komického obsahu, poněvadž jsou zažívány obě současně. Mimo to probíhají obě na stejné rovině: každá komika charakteru má totiž za následek svou odpovídající komiku jednání. Její směr je tedy určený. Od strašpytle se dá například očekávat neodůvodněný útek.

Drsná komika je často komikou jednání, která je nabyta agresí a které je věnováno dokonce i přísloví: Když se dva hádají, raduje se třetí. V neutrálním pozorovateli jsou přitom mobilizovány energie a jsou odváděny smíchem, poněvadž se stále vnitřně distancuje od hádky a nebere ji tím vážně. Chová-li se jedna strana pasivně a jenom jedna aktivně, tak se změní účinek scény. Od trpící postavy vychází útlum, od agresivní zrychlení,

a = časový odstup

Pokud se nachází první postava na humoristické rovině a druhá stojí na komické rovině, nedojde k záměně pozic, nýbrž k jejímu upevnění. Totéž platí i pro opačný poměr, když je první komickou postavou a druhý humoristou.

V pointě dochází k porážce nebo vítězství, což vyvolává smích jak u autora, tak i recipienta vtipu. Ruský důstojník je například poraženým. U vtipu malých dětí na straně 52 se odehrává jak porážka, tak i vítězství v jedné pointě. Zatímco chlapeček je poraženým, je děvčátko, které právě kaká, vítězem. Recipient vítězí a současně se směje buď na straně vítěze anebo vítězí nad poraženým, což se projevuje jeho smíchem. Ve vtipu těchto dětí se smějeme prakticky na obou stranách. – Neuvědomění si komičnosti situace nebo naivita příslušné postavy posiluje v humoristické produkci všech druhů současně její porážku a vítězství recipienta. Toto vítězství v pointě bych nazval přetrumfováním, protože jde o verbální vítězství. Následující vtip by to mohl doložit: Šéf se ptá své sekretářky: „Slečno, umíte počítat?“ „Umím,“ odpoví sekretářka. Šéf nato: „Tak počítejte s tím, že vás zítra pomiluji.“ „Tak to jsem se přepočítala. Myslela jsem, že už dnes,“ přiznává sekretářka svou chybu v počítání a přitom vítězí a s ní i posluchač tohoto vtipu.